» *Małgorzata Przybysz-Zaremba, Agata Katkonienė*

Profilaktyka agresji i przemocy w szkole w optyce edukacyjnej

KILKA UWAG O AGRESJI I PRZEMOCY W SZKOLE – WYBRANE EKSPLORACJE BADAWCZE

Coraz częściej problemem współczesnej szkoły jest agresja i przemoc. Prasa, media, a także obserwacje życia szkoły dostarczają licznych informacji potwierdzających, że problem ten występuje. Wielu badaczy wskazuje, że z agresją i przemocą najczęściej mamy do czynienia w szkołach gimnazjalnych. Mówi się wręcz o zainfekowaniu przemocą tychże placówek – „kształci się tam młodzież o nieukształtowanej jeszcze psychice, którą rządzą instynkt i emocje – młodzież, która bada granice i eksperymentuje"[1]. Zgodnie z założeniami reformy, gimnazjum miało być szkołą wyrównywania szans edukacyjnych, środowiskiem rozwoju i holistycznego kształtowania osobowości uczniów, nie tylko ze specyficznymi trudnościami edukacyjnymi, ale również uczniów odznaczających się wysokimi predyspozycjami i talentami. Założeniem reformy była również bliska współpraca z rodzicami, która miała przyczynić się do minimalizowania destrukcyjnych zachowań uczniów[2]. Tymczasem szkoły gimnazjalne określane są mianem „najtrudniejszego etapu edukacyjnego"[3], nie tylko ze względu na realizację programu, ale przede wszystkim na wzajemne oddziaływania uczniów, których osobowość i emocje zaczynają się kształtować.

Analizy dotychczas przeprowadzonych eksploracji badawczych wskazują, że problem agresji i przemocy w tego rodzaju szkołach staje się poważny, występuje nie tylko na płaszczyźnie uczeń–uczeń, ale także uczeń–nauczyciel i odwrotnie: nauczyciel–uczeń. Z badań przeprowadzonych w ramach programu *Szkoła bez przemocy*[4] wynika, że zaledwie 17 proc. ankietowanych uczniów nie doświadczyło ze strony kolegów/koleżanek oraz nauczycieli żadnej agresji bądź przemocy.

[1] M. Przybysz-Zaremba, *Agresja i przemoc w szkole – profilaktyka. Analiza problemu z perspektywy współpracy szkoły ze środowiskiem społecznym*, w: L. Hurło (red.), *Płaszczyzny współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, Łódź 2011, s. 186.

[2] Zob. Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O sieci szkół*, „Biblioteczka Reformy" 1998, nr 2, s. 10.

[3] K. Appelt, *Trudności wychowawcze w okresie dorastania*, „Psychologia w Szkole" 2004, nr 4, s. 19.

[4] Badanie było prowadzone w roku 2011 przez zespół badawczy z Instytutu Socjologii UW. Objęto nim 150 szkół szczebla podstawowego, gimnazjalnego oraz ponadgimnazjalnego. Łącznie w badaniu uczestniczyło 3169 uczniów, 428 rodziców, 883 nauczycieli oraz 2301 dorosłych mieszkańców Polski;

Pozostali uczniowie (83 proc.) doświadczają ich prawie codziennie. Szczególnie dominuje agresja i przemoc werbalna oraz *cyberbullying*[5]. Również nauczyciele doświadczali agresji i przemocy przejawianej ze strony uczniów, zarówno o charakterze fizycznym, typu: rzucanie kredą oraz popychanie, jak i psychicznym: ignorowanie poleceń, prowokowanie do wybuchu gniewu, a także zastraszanie i szykanowanie. Z kolei niewłaściwe zachowania nauczycieli w stosunku do uczniów przejawiały się w publicznym upokarzaniu, używaniu obraźliwych słów, straszeniu ucznia/uczniów, wyrzucaniu ucznia za drzwi, a także uderzaniu, szturchaniu oraz potrącaniu[6].

Powołując się na wyniki badań przeprowadzonych w roku 2011 w ramach programu *Szkoła bez przemocy*, a także wcześniejsze badania z roku 2006, prowadzone również w ramach tego programu, zauważyć można, że problem agresji i przemocy występujący w szkole zamiast ulegać zmniejszaniu nasila się, przybierając coraz to nowsze formy. Problem ten występuje znacznie częściej w szkołach gimnazjalnych (ponad 3/4 gimnazjalistów doświadczyło różnych form agresji i przemocy – dominowała forma werbalna; również przemoc nauczycieli w stosunku do uczniów częściej jest przejawiana w tego rodzaju szkołach – dominuje także forma werbalna)[7].

Również badania, takich autorów, jak: Janusz Surzykiewicz[8], Krystyna Ostrowska[9] czy Andrzej Rejzner[10] potwierdzają, że placówki gimnazjalne są środowiskiem skupiającym młodzież o trudnych charakterach, młodzież wymagającą indywidualnego podejścia oraz dostosowania procesu nauczania do ich zainteresowań, emocji. Niestety przykrym staje się fakt, iż większość szkół nie jest w stanie poradzić sobie z problemem agresji i przemocy przejawianych przez uczniów.

zob. *Przemoc w szkole, maj 2011*, http://www.szkolabezprzemocy.pl/1391,przemoc-w-szkole-maj-2011 (7 marca 2013).

5 *Cyberbullying* – określenie pochodzi z języka angielskiego od słowa *bully*, oznaczającego terroryzowanie, nękanie, znęcanie się nad słabszym. W literaturze brak jest jednoznacznego wyjaśnienia tego pojęcia. W dosłownym tłumaczeniu określenie to oznacza oczernianie, szykanowanie, tyranizowanie i wyszydzanie w sieci; zob. W.J. Patchin, S. Hinduja, *Bullies Move beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying*. „Youth Violence and Juvenile Justice" 2006, t. 4, nr 2, s. 148-169; P.T. Nowakowski, *Przemoc w sieci. Przyczynek do dalszych analiz*, w: M. Kowalski (red.), *Internet: między edukacją, bezpieczeństwem a zdrowiem*, Tychy 2008, s. 57-77.

6 Zob. A. Giza-Poleszczuk, A. Komendant-Brodowska, A. Baczko-Dombi, *Przemoc w szkole. **Raport z badań. Maj 2011***, Warszawa 2011, s. 68-69; zob. M. Kołodziejski, *Przemoc w wychowaniu w relacjach nauczyciel – uczeń*, „Zeszyty Naukowe. Pedagogika" 2004, t. 2, s. 333-344.

7 Zob. A. Giza-Poleszczuk, A. Komendant-Brodowska, A. Baczko-Dombi, dz. cyt., s. 28.

8 Por. J. Surzykiewicz, *Agresja i przemoc w szkole*, Warszawa 2000.

9 Por. K. Ostrowska, *Zachowania agresywne uczniów. Rozmiary, nasilenie i rodzaje zachowań agresywnych w szkole w latach 1997, 2003, 2007. Raport z badań*, Warszawa 2007.

10 Por. A. Rejzner, *Agresja w szkole – spojrzenie wieloaspektowe*, Warszawa 2004.

Statystyki policyjne wskazują, że w roku 2012 uczniowie szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych dopuścili się 1 119 803 przypadków zachowań agresywnych o charakterze przestępczym. Dominującą formą agresji była kradzież rozbójnicza, rozbój oraz wymuszenie – 12 237 przypadków; kradzież z włamaniem – 7 796 przypadków; działania, w wyniku których sprawca lub ofiara doświadczyli uszczerbku na zdrowiu – 4 109 przypadków; udział w bójce lub pobiciu – 3 289 przypadków. Niepokojące jest jednak to, że nieletni w tym okresie dopuścili się także zgwałceń – 181 przypadków, a nawet zabójstw – 4 przypadki[11]. Dane te wskazują, iż niektóre zachowania agresywne młodzieży uległy zmniejszeniu w porównaniu do roku 2011, nieliczne zaś (np. zgwałcenie) uległy znacznemu wzrostowi. Szczegółową analizę zachowań agresywno-przemocowych o charakterze przestępczym w latach 2005-2012 prezentują tabele 1 i 2[12].

Tabela 1. Przestępczość nieletnich w Polsce w latach 2005-2012

Rok	Przestępstwa stwierdzone	– w tym czyny karalne nieletnich	% udziału nieletnich	podejrzani ogółem	– w tym podejrzani nieletni	% udziału nieletnich
2005	1 379 962	71 482	5,1	594 088	50 974	8,6
2006	1 287 918	77 515	6,0	587 959	53 783	9,1
2007	1 152 993	72 476	6,3	540 604	54 747	10,1
2008	1 108 057	74 219	7,8	516 626	52 081	11,3
2009	1 129 577	85 020	7,5	521 699	50 872	9,7
2010	1 138 523	99 187	8,7	516 152	51 162	9,9
2011	1 159 554	101 026	8,7	504 403	49 654	9,8
2012	1 119 803	94 186	8,4	500 539	43 847	8,8

Źródło: Komenda Główna Policji, Przestępczość nieletnich w latach 1990-2012, http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-nieletni/50256,dok.html (7 marca 2013).

Problem agresji i przemocy nie dotyczy wyłącznie szkół polskich, ale również innych krajów. Z międzynarodowych badań *Heath Behaviour in School-aged Children* (HBSC)[13] prowadzonych pod patronatem Europejskiego Biura Światowej Or-

[11] Zob. Komenda Główna Policji, *Przestępczość nieletnich w latach 1990-2012*, http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-nieletni/50256,dok.html (7 marca 2013).

[12] Ze względu na brak opracowania przez Komendę Główną Policji aktualnych danych uwzględniających również rok 2013, zaprezentowano dane do roku 2012.

[13] Badania HBSC zostały zainicjowane w 1982 r. przez naukowców z Finlandii, Norwegii i Anglii jako badania nad częstością i uwarunkowaniami palenia tytoniu przez młodzież. Obecnie sieć badawcza HBSC obejmuje 43 kraje, a zakres badanych zjawisk stale się zmienia i rozszerza. Obszarem zainteresowań są nie tylko zachowania zdrowotne, ale także zdrowie subiektywne i szeroki kontekst społeczny (rodzina,

ganizacji Zdrowia wynika, że z dysfunkcjonalnymi zachowaniami uczniów boryka się także ponad czterdzieści innych krajów. W literaturze anglojęzycznej problem agresji i przemocy jest również nader często podejmowany w badaniach[14]. Autorzy doszukują się uwarunkowań niewłaściwego zachowania uczniów badając różne środowiska (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, przedszkole), w których przebywają uczniowie, dokonując różnych porównań, analiz, a także korelacji pomiędzy obieranymi czynnikami.

Tabela 2. Przestępczość nieletnich w Polsce w latach 2005-2012 – czyny zabronione

Rok	Zabójstwo	Uszczerbek na zdrowiu	Udział w bójce lub pobiciu	Zgwałcenie	Kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie	Kradzież
2012	4	4 109	3 289	181	12 237	7 796
2011	6	5 496	3 580	126	12 438	9 329
2010	7	5 591	3 158	311	11 547	9 813
2009	14	4 636	3 039	137	9 121	8 546
2008	9	3 384	3 242	92	8 161	8 229
2007	11	3 534	2 958	126	7 511	9 185
2006	19	3 429	2 694	148	8 154	9 419
2005	11	3 016	2 147	116	8 081	11 052

Źródło: Komenda Główna Policji, Przestępczość nieletnich w latach 1990-2012, http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-nieletni/50256,dok.html (7 marca 2013).

szkoła, rówieśnicy). Badania ankietowe uczniów w wieku 11, 13 i 15 lat powtarzane są cyklicznie co cztery lata z zachowaniem ujednoliconej procedury. Polska uczestniczyła już w sześciu seriach badań HBSC w latach: 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010; zob. J. Mazur, A. Małkowska-Szkutnik (red.), *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*, Warszawa 2011, s. 5-7.

14 Zob. H. Ozkol, M. Zucker, J. Spinazzola, *Pathways to Aggression in Urban Elementary School Youth*, „Journal of Community Psychology" 2011, t. 39, nr 7, s. 733-748; V. Suboč Jegelevičienė, M. Przybysz-Zaremba, A. Katkonienė, *Education in a Family as Factor of Children's Aggressive Behavior*, „Journal of Educational Review" 2013, t. 6, nr 3, s. 337-342; T.D. Barry, J.E. Lochman, P.J. Fite, K.C. Wells, C.R. Colder, *The Influence of Neighborhood Characteristics and Parenting Practices on Academic Problems and Aggression Outcomes among Moderately to Highly Aggressive Children*, „Journal of Community Psychology" 2012, t. 40, nr 3, s. 372-379; N.P. Powell, C.L. Boxmeyer, R. Baden, *Assessing and Treating Aggression and Conduct Problems in Schools: Implications from the Coping Power Program*, „Psychology in the Schools" 2011, t. 48, nr 3, s. 233-242.

PROFILAKTYKA[15] W SZKOLE – PRZEGLĄD WYBRANYCH DOKUMENTÓW OKREŚLAJĄCYCH DZIAŁANIA PROFILAKTYCZNE

Odpowiedzią na eskalację dysfunkcyjnych zachowań uczniów było skonstruowanie przez ministerstwo odpowiednich dokumentów określających obowiązek podejmowania przez placówki szkolne działań profilaktycznych. Jednym z takich dokumentów jest *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu* z dnia 26 lutego 2002 roku mówiące, iż każda placówka szkolna zobowiązana jest do opracowania i realizowania *Szkolnego Programu Profilaktyki*, który powinien być integralnie połączony z programami wychowawczymi[16]. Działalność profilaktyczna, zgodnie z rozporządzeniem, powinna obejmować rozwijanie zainteresowań i ukazywanie możliwości wartościowego gospodarowania czasem wolnym, skłanianie do autorefleksji, planowania i stopniowego realizowania wizji własnego życia, ukazywanie sposobów postępowania w sytuacjach trudnych bez konieczności używania środków odurzających, przekazywanie wiedzy o zagrożeniach i skutkach używania środków toksycznych, a zwłaszcza alkoholu, narkotyków, nikotyny[17], w tym również zachowań agresywno-przemocowych.

Zgodnie z tym rozporządzeniem placówkom szkolnym został narzucony obowiązek włączenia do dokumentów (m.in. *Statut Szkoły*, *Szkolny Program Profilaktyki*, *Szkolny Program Wychowawczy*) odpowiednich zapisów określających prowadzenie działań profilaktycznych. I tak np. w statucie jednej ze szkół podstawowych usytuowanej w województwie warmińsko-mazurskim znajdujemy dokładnie określone cele i zadania szkoły uwzględniające program wychowawczy szkoły, jak też program profilaktyki dostosowany do potrzeb rozwojowych uczniów. W art. 6 pkt 3 statutu jest napisane: „szkoła udziela pomocy psychologicznej i pedagogicznej we współpra-

[15] Profilaktyka to proces wspomagania człowieka w radzeniu sobie z trudnościami zagrażającymi prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu, a także ograniczenie i likwidowanie czynników niekorzystnych dla życia i zdrowia człowieka (profilaktyka defensywna); zob. T. Lewandowska-Kidoń, *Blaski i cienie profilaktyki w gimnazjum*, w: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Lublin 2008, s. 259-274. Zdaniem Zbigniewa B. Gasia, profilaktyka to „kombinacja przepisów i strategii zmierzających do eliminowania lub redukcji czynników predestynujących do rozwoju uzależnień" (Z.B. Gaś, *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*, Lublin 20002, s. 15). Z definicji autora wynika, iż przepisy mają charakter reguł administracyjno-prawnych, ograniczających dostęp do środków odurzających, natomiast strategie to programy lub pojedyncze działania zorganizowane wokół trzech czynników, to jest środków odurzających, środowiska, w którym dany środek jest używany oraz osób, które tego środka używają. Zob. także: Z.B. Gaś, *Profilaktyka uzależnień*, Warszawa 1993; Z.B. Gaś, *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja*, Lublin 2004.

[16] Zob. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U., nr 51, poz. 458).

[17] Zob. M. Szpringer, *Szkolna profilaktyka uzależnień dzieci i młodzież*, w: T. Sakowicz, A. Kieszkowska (red.), *Miejsce rodziny i szkoły w profilaktyce uzależnień*, Kielce 2003, s. 204-215.

cy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną i przy udziale pedagoga"[18]. W statucie dokładnie określono zadania nauczycieli i innych pracowników szkoły (pedagoga szkolnego, logopedy, dyrektora i wicedyrektora itp.). Osoby te, oprócz zadań i obowiązków związanych z wykonywanym zawodem, odpowiedzialne są za bezpieczeństwo uczniów oraz za udział w projektowaniu i wspomaganiu wszelkiej działalności profilaktycznej prowadzonej przez szkołę. W art. 40 pkt 16, 17 i 18 znajdujemy informacje, że do obowiązków nauczyciela należy: „zwracanie uwagi na osoby postronne przebywające na terenie szkoły, w razie potrzeby zwrócenie się o podanie celu pobytu na terenie szkoły, zawiadomienie pracownika obsługi szkoły o fakcie przebywania osób postronnych"[19]; „natychmiastowe reagowanie na wszelkie dostrzeżone sytuacje lub zachowania uczniów stanowiące zagrożenie bezpieczeństwa uczniów"[20]; „niezwłoczne zawiadomienie dyrektora szkoły o wszelkich dostrzeżonych zdarzeniach, noszących znamiona przestępstwa lub stanowiących zagrożenie dla zdrowia lub życia ucznia"[21].

Z kolei zadania pedagoga szkolnego, zgodnie ze statutem, zawierają „wspieranie działań wychowawczych i opiekuńczych nauczycieli, wynikających z programu wychowawczego i programu profilaktycznego", a także „minimalizowanie skutków zaburzeń rozwojowych, zapobieganie zaburzeniom zachowania oraz realizacja różnych form pomocy psychologiczno-pedagogicznej w środowisku szkolnym i pozaszkolnym poszczególnych uczniów"[22]. W działania profilaktyczne włączony jest ponadto logopeda zatrudniony w placówce, którego zadania również dokładnie określa statut. Nad przebiegiem wszystkich zadań czuwa dyrektor oraz wicedyrektor szkoły.

W statucie innej szkoły podstawowej z tej samej miejscowości, w § 74, znaleźć można informacje, że „wszyscy pracownicy szkoły, uczniowie i ich rodzice mają obowiązek dostosowania swoich działań wychowawczych do zapisu *Programu Wychowawczego Szkoły* i *Szkolnego Programu Profilaktyki*"[23].

Kolejnym z dokumentów, określających działalność profilaktyczną prowadzoną przez szkołę, jest *Szkolny Program Profilaktyki*, który opracowano zgodnie z określonymi przepisami wynikającymi z *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu* z dnia 31 stycznia 2002 roku. W większości szkół program ten został opracowany w oparciu o zalecenia i porady dotyczące konstruowania tego typu

[18] *Statut Szkoły Podstawowej nr 2 im. Władysława Broniewskiego w Pasłęku z dnia 13.09.2012 roku*, http://www.sp2paslek.com/index.php?option=com_content&view=article&id=75&Itemid=471 (30 stycznia 2014).

[19] Tamże, art. 40, pkt 16.

[20] Tamże, art. 40, pkt 17.

[21] Tamże, art. 40, pkt 18.

[22] Tamże, art. 42, pkt 8, 11.

[23] *Statut Szkoły Podstawowej nr 3 im. Mjr Henryka Sucharskiego (Zespół Szkół Powszechnych) w Pasłęku*; http://zsp-paslek.pl/dokumenty/statut (30 stycznia 2014).

programów proponowane przez Zbigniewa B. Gasia w publikacji zatytułowanej *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja*[24]. Treści dotyczące psychoprofilaktyki określone w *Szkolnym Programie Profilaktyki*[25] obejmują różne obszary działania, tj. promocję zdrowego stylu życia, rozwijanie najważniejszych umiejętności psychologicznych i społecznych, prawidłowości i trudności rozwojowych okresu dojrzewania oraz profilaktykę uzależnień, w tym profilaktykę agresji i przemocy. Istotnym elementem tego programu jest przede wszystkim jego integracja z programem wychowawczym szkoły oraz programem nauczania, co należy uznać za bardzo ważne.

Poddając szczegółowej wersyfikacji sposób realizacji działań profilaktycznych określonych w *Szkolnym Programie Profilaktyki*, zauważa się, iż dominują tu działania realizowane na poziomie pierwszorzędowym, które skierowane są do grupy niskiego ryzyka. Dominującym sposobem realizacji opracowanych zadań jest przekaz słowny (pogadanka, rozmowa) prowadzony głównie przez wychowawców klas, pedagoga, katechetę bądź inne osoby zatrudnione w placówce.

Działalność profilaktyczna placówek szkolnych określona jest ponadto w *Szkolnym Programie Wychowawczym*, którego treści są zintegrowane z treściami zawartymi w wyżej wspomnianych dokumentach. Program taki obejmuje kilka obszarów oddziaływania na dziecko, tj. środowisko społeczne, środowisko przyrodnicze, ciało dziecka, jego zdrowie i rozwój, w tym rozwój intelektualny. Podobnie jak w *Szkolnym Programie Profilaktyki*, również w tym dokumencie zaplanowane zadania szczegółowe realizowane są przede wszystkim przez nauczycieli, wychowawców bądź pedagoga.

Dokumenty, do których odwołano się powyżej, są zgodne z następującymi aktami prawnymi: ustawą z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2002, nr 11, poz. 109); ustawą z dnia 19 sierpnia 1994 roku o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. nr 111, poz. 535); ustawą z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. nr 35, poz. 230 z późn. zm.); ustawą z dnia 24 kwietnia 1997 roku o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2003, nr 24, poz. 198); ustawą z dnia 9 listopada 1995 roku o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (Dz.U. z 1996, nr 10, poz. 55)[26].

[24] Z.B. Gaś, *Szkolny program profilaktyki…*

[25] Zob. *Szkolny Program Profilaktyki Szkoły Podstawowej nr 22 im. W. Broniewskiego w Pasłęku*; http://www.sp2paslek.com/index.php?option=com_content&view=article&id=75&Itemid=471 (30 stycznia 2014).

[26] Ze względu na wielość aktów prawnych przywołano jedynie wybrane akty, które w opinii autorek powinny być uwzględnione przy konstruowaniu przez szkoły programów profilaktycznych.

PRAKTYCZNA PROFILAKTYKA – METODY I STRATEGIE DZIAŁANIA NAJCZĘŚCIEJ OBIERANE PRZEZ SZKOŁY[27]

Działania profilaktyczne prowadzone w szkołach mogą obejmować: a) samodzielne programy profilaktyczne, które realizowane są niezależnie od obowiązującego programu nauczania, skoncentrowane na specyficznych celach i zadaniach; b) działania zintegrowane z programem szkolnym, wykorzystujące obowiązujący program nauczania w zakresie różnych przedmiotów do promowania szeroko rozumianego zdrowia; c) działania incydentalne, podejmowane w odpowiedzi na konkretne wydarzenia, które miały miejsce w samej szkole lub na terenie, na którym znajduje się szkoła[28].

Liczne badania i obserwacje życia szkoły wskazują, że projektowane i realizowane przez placówki oświatowe programy są zintegrowane z programem szkolnym, ale zasięg ich realizacji ma najczęściej charakter lokalny. Szeroka działalność profilaktyczna odbywa się głównie w szkole (m.in. funkcjonowanie świetlic profilaktycznych i socjoterapeutycznych, organizacja spektakli profilaktycznych, rozmowy, pogadanki), przyjmując strategie informacyjno-edukacyjne. Celem tych strategii jest wyposażenie uczniów w rzetelną wiedzę na temat przyczyn, przejawów i skutków zachowań ryzykownych oraz pomoc w rozwijaniu ważnych umiejętności psychologicznych i społecznych (umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi, radzenia sobie ze stresem, rozwiązywania konfliktów, opierania się naciskom otoczenia). W ramach tych strategii organizowane są wykłady, prelekcje, pogadanki ilustrowane materiałami audiowizualnymi, a także rozpropagowywanie wśród uczniów broszur, ulotek, plakatów[29].

Ze względu na ograniczone środki finansowe oraz brak wykształconych i w pełni kompetentnych w tym zakresie nauczycieli[30], szkoły na terenie województwa

[27] W punkcie tym autorki odniosły się do metod i strategii obieranych przez wybrane szkoły położone w województwie warmińsko-mazurskim.

[28] Zob. M. Przybysz-Zaremba, *Działania profilaktyczne podejmowane przez szkołę w zakresie zachowań agresywnych młodzieży gimnazjalnej*, w: Z. Majkut (red.), *Szkoła jako system społeczny*, Olsztyn 2010, s. 57-72; M. Przybysz-Zaremba, *Profilaktyka w szkołach gimnazjalnych województwa warmińsko-mazurskiego*, w: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Lublin 2008, s. 315-320; zob. też: P.T. Nowakowski, J. Paczkowski, *Initiatives Aimed at Counteracting School Violence in Poland*, w: A. Browne-Miller (red.), *Violence and Abuse in Society: Understanding a Global Crisis*, t. 2: *Setting, Age, Gender, and Other Key Elements*, Santa Barbara – Denver – Oxford 2012, s. 269-273.

[29] Zob. M. Przybysz-Zaremba, *Das Problem der Aggression und Gewalt in polnischen Gymnasien – Vorbeugendes Verfahren,* w: M. Marchwacka (red.), *Gesundheitsförderung im Setting Schule*, Wiesbaden 2013, s. 275-285.

[30] Z raportu *Profilaktyka narkomanii w szkole* opracowanego w lipcu 2013 r. przez Najwyższą Izbę Kontroli wynika, że jedna trzecia nauczycieli i wychowawców, od których wymaga się prowadzenia pro-

warmińsko-mazurskiego rzadko włączają się do programów ogólnopolskich typu *Bezpieczne gimnazjum* czy *Szkoła bez przemocy*, ale uczestniczą głównie w programach lokalnych (m.in. *Siedem kroków*, *Odlot*, *Czas przemian*, *Noe*, *Saper*, *Ulotne chwile*, *Nie – dziękuję*, *Narkotykom stop*, *Dotyk dobry i zły*, *Cukierek*, *Śnieżnobiały uśmiech*, *Elbląski Program Profilaktyki*, *Odnaleźć się w sobie*) bądź prowadzonych na terenie szkoły (*997 – Jak sobie pomóc?*, *Profilaktyczny show dla dzieci*), które są w zasięgu ręki i nie wymagają dużego nakładu czasu.

Nauczyciele wychodzą z założenia, że najlepszym sposobem na rozwiązanie konfliktów w szkole jest rozmowa, zarówno ze sprawcą przemocy, jak i ofiarą, a w ostateczności – powiadomienie dyrektora szkoły, który posiada uprawnienia do podejmowania odpowiednich procedur w tym kierunku. Niektórzy nauczyciele udostępniają uczniom swój numer telefonu, adres e-mail bądź numer GG, przy czym podkreślają, że żaden z uczniów nie wykorzystał tych danych w sposób niewłaściwy.

Konstatując, szkoły prowadzą działalność profilaktyczną obejmującą najczęściej programy własnej konstrukcji bądź uczestniczą w programach i akcjach społecznych organizowanych przez środowisko lokalne, opierających się na strategii informacyjno-edukacyjnej. W nagłych i wyjątkowych przypadkach podejmują działania interwencyjne (odpowiadające drugiemu i trzeciemu poziomowi profilaktyki). Z wywiadu przeprowadzonego z pedagogiem wynika, że w szkołach rzadko dochodzi do nagłych interwencji. Szkoły prowadzą działalność profilaktyczną, ale jej realizacja ogranicza się do najłatwiejszych i najtańszych sposobów. Konieczne jest tu postawienie pytania: czy młodzież szkolna (w tym głównie młodzież gimnazjalna, pełna energii, emocji, wrażeń, a zarazem ciekawa świata) oczekuje od szkoły przekazu słownego, czy chętnie bierze udział w działaniach zaplanowanych i prowadzonych głównie na godzinach wychowawczych przez nauczycieli/wychowawców? Czy młodzież oczekuje takiego przekazu oraz na ile jest on skuteczny? Jak wskazują wyniki przeprowadzonych badań, do których autorki odnoszą się w początkowej części tekstu, agresja i przemoc nadal występuje w szkołach, a z roku na rok przybiera nowe formy wykorzystujące przy tym innowacyjne technologie.

IMPLIKACJE DLA PRAKTYKI EDUKACYJNEJ

Zgodnie ze stwierdzeniem Joanny Szymańskiej, aby realizowane programy profilaktyki były skuteczne, konieczna jest ich integracja ze środowiskiem społecznym, czyli dostosowanie ich do problemów występujących w danym środowisku oraz

filaktyki nie uczestniczyła w żadnych szkoleniach przygotowujących do prowadzenia tego typu zajęć; zob. Raport NIK, *Profilaktyka narkomanii w szkołach*, Warszawa, 25 lipca 2013.

tworzenie tzw. sieci wsparcia w środowisku lokalnym, co przekłada się na tworzenie projektów „profilaktyki globalnej”[31], których niestety współcześnie brakuje.

Przed konstruowaniem każdego programu profilaktycznego konieczne jest dokonanie diagnozy holistycznej problemów, stanowiących zagrożenie zarówno dla uczniów, nauczycieli, jak i rodziców w konkretnym miejscu i czasie. Podstawowym elementem jest objęcie programem wszystkich osób, w tym społeczność lokalną, mogących mieć styczność z problemem. Każda z tych osób (środowisk) tworzy sytuacje dydaktyczne dziecka, kształtuje jego osobowość, a więc w pewnym stopniu decyduje o tym, kim w przyszłości ono się stanie. Kreatywna współpraca pomiędzy wszystkimi osobami (środowiskami) uczestniczącymi w programach profilaktycznych jest tu konieczna. Joyce L. Epstein wskazuje, że takie działania profilaktyczne prowadzono w Stanach Zjednoczonych już w latach 80. Wprowadzono wówczas pojęcie *School – Home – Community Partnership*, oznaczające partnerskie współdziałanie domu, szkoły oraz środowiska społecznego. Współpraca pomiędzy tymi środowiskami ma charakter rodzicielstwa, komunikacji, wolontariatu, nauki domowej, współdecydowania oraz kreatywnej współpracy ze środowiskiem lokalnym[32].

W centrum uwagi każdego programu powinien być uczeń jako podmiot, na który oddziałują poszczególne środowiska. Uczeń, który powinien czerpać pozytywne korzyści z tych oddziaływań. Stąd też opracowany program profilaktyki powinien dokładnie określać udział i zadania osób (środowisk) oddziałujących na dziecko. Doskonale prezentuje to opracowany poniżej schemat.

Projektowane zadania i ćwiczenia winny być dostosowane do adresata, a więc ucznia. Powinny uwzględniać poziom już posiadanej wiedzy, gdyż zbyt wczesne wkraczanie w określoną problematykę może mieć działanie odwrotne, może rozbudzać ciekawość wśród uczniów, która przerodzi się w konstruowanie pomysłów na niepożądane zachowania. Przekaz informacji uczniom powinien być rzeczowy, ale nie powinien odnosić się do zbyt wielu szczegółów, gdyż mogłyby one stać się swoistego rodzaju instruktażem destrukcyjnych zachowań.

[31] Zob. J. Szymańska, J. Ziemska, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, w: G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002, s. 140-150.

[32] Zob. więcej: J.L. Epstein, M.G. Sanders, B.S. Simon, K.C. Salinas, N.R. Jansorn, F.L. Van Voorhis, *School, Family, and Community Partnerships: Your Handbook for Action*, Thousand Oaks 2002.

Schemat 1. Zadania środowiska szkolnego, lokalnego oraz rodziców w realizacji programu profilaktycznego w szkole

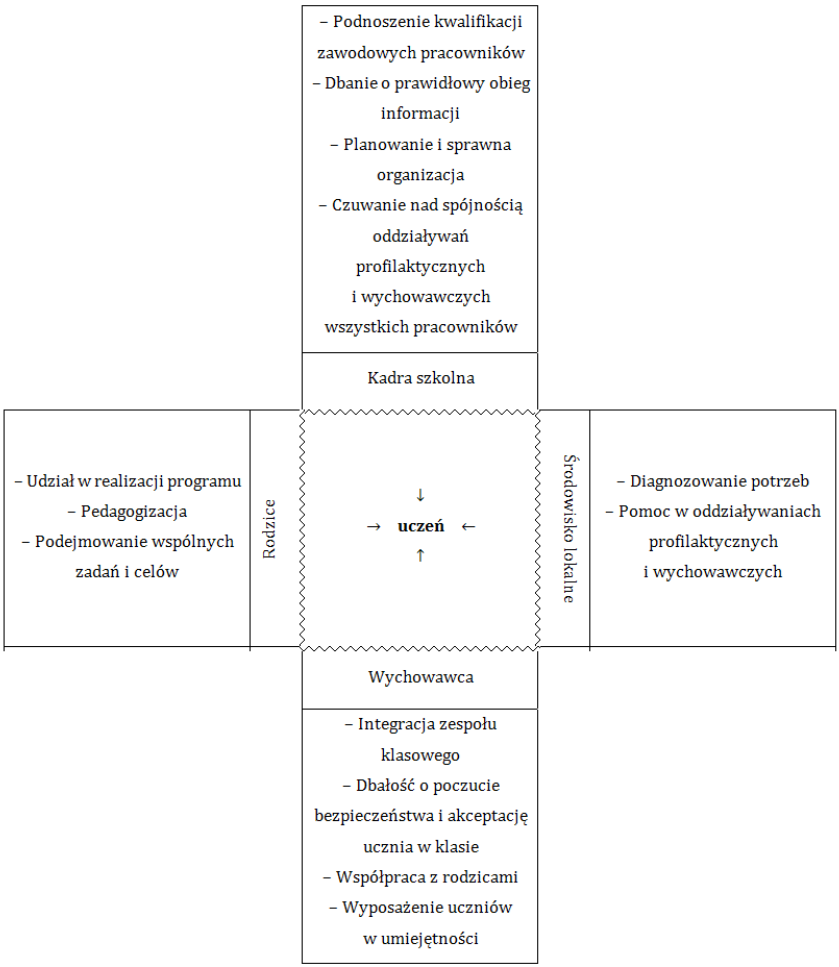

Źródło: E. Kosińska, Mądrze i skutecznie. Zasady konstruowania programu profilaktyki, Kraków 2002, s. 8.

Reasumując, w minimalizowaniu oraz zapobieganiu agresji i przemocy występujących w środowisku szkolnym, sam program profilaktyki nie jest wystarczający. Priorytetem jest stworzenie spójnej polityki szkoły, wobec ryzykownych zachowań uczniów, a także stworzenie odpowiedniego klimatu w szkole pomiędzy nauczy-

cielami oraz nauczycielami i uczniami. Istotne jest także objęcie pedagogizacją wszystkich osób uczestniczących w realizacji procesu socjalizacyjno-wychowawczego dziecka, w tym głównie rodziców.

BIBLIOGRAFIA

Appelt K., *Trudności wychowawcze w okresie dorastania*, „Psychologia w Szkole" 2004, nr 4, s. 19-25.

Barry T.D., Lochman J.E., Fite P.J., Wells K.C., Colder C.R., *The Influence of Neighborhood Characteristics and Parenting Practices on Academic Problems and Aggression Outcomes among Moderately to Highly Aggressive Children*, „Journal of Community Psychology" 2012, t. 40, nr 3, s. 372-379.

Epstein J.L., Sanders M.G., Simon B.S., Salinas K.C., Jansorn N.R., Van Voorhis F.L., *School, Family, and Community Partnerships: Your Handbook for Action*, Corwin Press, Thousand Oaks 2002.

Gaś Z.B., *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002.

Gaś Z.B., *Profilaktyka uzależnień*, WSiP, Warszawa 1993.

Gaś Z.B., *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja*, Fundacja „Masz Szansę", Lublin 2004.

Giza-Poleszczuk A., Komendant-Brodowska A., Baczko-Dombi A., *Przemoc w szkole. Raport z badań. Maj 2011*, Instytut Socjologii UW, Warszawa 2011.

Kołodziejski M., *Przemoc w wychowaniu w relacjach nauczyciel – uczeń*, „Zeszyty Naukowe. Pedagogika" 2004, t. 2, s. 333-344.

Kosińska E., *Mądrze i skutecznie. Zasady konstruowania programu profilaktyki*, Rubikon, Kraków 2002.

Lewandowska-Kidoń T., *Blaski i cienie profilaktyki w gimnazjum*, w: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 259-274.

Mazur J., Małkowska-Szkutnik A. (red.), *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2011.

Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O sieci szkół*, „Biblioteczka Reformy" 1998, nr 2, s. 10.

Nowakowski P.T., *Przemoc w sieci. Przyczynek do dalszych analiz*, w: M. Kowalski (red.), *Internet: między edukacją, bezpieczeństwem a zdrowiem*, Maternus Media, Tychy 2008, s. 57-77.

Nowakowski P.T., Paczkowski J., *Initiatives Aimed at Counteracting School Violence in Poland*, w: A. Browne-Miller (red.), *Violence and Abuse in Society: Understanding a Global Crisis*, t. 2: *Setting, Age, Gender, and Other Key Elements*, Praeger, Santa Barbara – Denver – Oxford 2012, s. 261-281.

Ostrowska K., *Zachowania agresywne uczniów. Rozmiary, nasilenie i rodzaje zachowań agresywnych w szkole w latach 1997, 2003, 2007. Raport z badań*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2007.

Ozkol H., Zucker M., Spinazzola J., *Pathways to Aggression in Urban Elementary School Youth*, „Journal of Community Psychology" 2011, t. 39, nr 7, s. 733-748.

Patchin W.J., Hinduja S., *Bullies Move beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying*, „Youth Violence and Juvenile Justice" 2006, t. 4, nr 2, s. 148-169.

Powell N.P., Boxmeyer C.L., Baden R., *Assessing and Treating Aggression and Conduct Problems in Schools: Implications from the Coping Power Program*, „Psychology in the Schools" 2011, t. 48, nr 3, s. 233-242.

Przemoc w szkole, maj 2011, http://www.szkolabezprzemocy.pl/1391,przemoc-w-szkole-maj-2011 (7 marca 2013).

Przybysz-Zaremba M., *Agresja i przemoc w szkole – profilaktyka. Analiza problemu z perspektywy współpracy szkoły ze środowiskiem społecznym*, w: L. Hurło (red.), *Płaszczyzny współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, Wydawnictwo Magnus, Łódź 2011, s. 186-196.

Przybysz-Zaremba M., *Das Problem der Aggression und Gewalt in polnischen Gymnasien – Vorbeugendes Verfahren*, w: M. Marchwacka (red.), *Gesundheitsförderung im Setting Schule*, Wydawnictwo Springer, Wiesbaden 2013, s. 275-285.

Przybysz-Zaremba M., *Działania profilaktyczne podejmowane przez szkołę w zakresie zachowań agresywnych młodzieży gimnazjalnej*, w: Z. Majkut (red.), *Szkoła jako system społeczny*, Oficyna Wydawnicza Prospekt, Olsztyn 2010, s. 57-72.

Przybysz-Zaremba M., *Profilaktyka w szkołach gimnazjalnych województwa warmińsko-mazurskiego*, w: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 315-320.

Raport NIK, *Profilaktyka narkomanii w szkołach*, Warszawa, 25 lipca 2013.

Rejzner A., *Agresja w szkole – spojrzenie wieloaspektowe*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2004.

Statut Szkoły Podstawowej nr 2 im. Władysława Broniewskiego w Pasłęku z dnia 13.09.2012 roku, http://www.sp2paslek.com/index.php?option=com_content&view=article&id=75&Itemid=471 (30 stycznia 2014).

Statut Szkoły Podstawowej nr 3 im. Mjr Henryka Sucharskiego (Zespół Szkół Powszechnych) w Pasłęku, http://zsp-paslek.pl/dokumenty/statut (30 stycznia 2014).

Suboč Jegelevičienė V., Przybysz-Zaremba M., Katkonienė A., *Education in a Family as Factor of Children's Aggressive Behavior*, „Journal of Educational Review" 2013, t. 6, nr 3, s. 337-342.